

EIGENZINNIGE LIBERALEN

FLEUR DE BEAUFORT,
JOOP VAN DEN BERG
PATRICK VAN SCHIE

Eigenzinnige liberalen

*Onafhankelijk denkende
politici in Nederland*

BOOM — AMSTERDAM

Dit boek is verschenen bij de viering op 12 december 2014 van het zestigjarig bestaan van de TeldersStichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme gelieerd aan de vvd. Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij een financiële bijdrage van de TeldersStichting.

© 2014 De auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Alle afbeeldingen in dit boek zijn afkomstig uit het archief van Spaarnestad Photo, met uitzondering van de afbeeldingen op pagina 42 (collectie TeldersStichting) en pagina 236 (collectie Atria Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwen-geschiedenis).

Typografische verzorging

René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 8953 375 3 | NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Inleiding 7

RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK
Protoliberal 15

DIRK DONKER CURTIUS
Radicaal liberaal van het eerste uur 43

FLORIS ADRIAANSZ. VAN HALL
Pragmatisch liberaal 67

SAMUEL VAN HOUTEN
Onafhankelijk liberaal 91

JOHAN GEORGE GLEICHMAN
Rechtlijnig & bedachtzaam 113

JAN HEEMSKERK AZN.
Conservatief-liberaal 135

WILLEM HENDRIK DE BEAUFORT
Behoedzaam liberaal 159

MEINARD TYDEMAN
Koele ziel van de vrij-liberalen 185

FRANS DRION
Gedreven strijder tegen staatsocialisme 211

LIZZY VAN DORP

Een bekerend liberaal 235

Over de auteurs 261

Personenregister 263

Inleiding

Begin negentiende eeuw, in de opmars naar de vormgeving van het Koninkrijk der Nederlanden, groeide het besef dat het liberale gedachtengoed, zoals dat grotendeels in de Verlichting theoretisch vorm had gekregen, ook in de praktijk verankering verdiende. Het wettelijk vastleggen van individuele vrijheidsrechten, zoals de vrijheid van drukpers of de vrijheid van vereniging en vergadering tegenover de tot dan toe machtige vorst en staat, was daarbij van essentieel belang. Doch ook beginselen als de scheiding van kerk en staat, de scheiding der machten, het beperken van de macht van de vorst en de inrichting van een meer democratisch staatsbestel kregen de aandacht. In de aanloop naar 1848 namen de liberalen het voortouw bij de verankering van deze denkbeelden en verenigden zij zich ook in ruime meerderheid achter deze beginselen.

Na 1848 was verdere uitbouw en verfijning van het liberale staatsbestel noodzakelijk. Hier ontstonden de meningsverschillen, niet alleen met politieke opposanten, doch ook tussen liberalen onderling. Van tevredenheid over de verworvenheden van 1848, via geleidelijke hervormingen tot meer radicale aanpassingen van het staatsbestel, mede ingegeven door de maatschappelijke ontwikkelingen: alle schakeringen waren aanwezig binnen de groep van liberalen. Sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw ontstond een groep, die uiteindelijk sociaal-liberalen werden genoemd, die een forse aanpassing van het liberale beleid voorstond. Zij achtten meer overheidsingrijpen geboden bij het lenigen van de nood onder een groot deel van de bevolking. Het vrije spel der maatschappelijke krachten vonden zij onvoldoende werken.

Daar waar de liberalen van 1848 staatsingrijpen juist tot een minimum wensten te beperken, groeide onder de sociaal-liberalen en radicalen de overtuiging dat de tijd om een andere aanpak vroeg. Vrijheid moest niet langer alleen op de staat worden veroverd, maar juist ook met de staat.¹ Van de liberale politici die in deze bundel worden geportretteerd, waren enkelen met name actief in de aanloop naar 1848, terwijl anderen juist bij de uitwerking van het resultaat van 1848 waren betrokken. Voor allen gold dat zij de (klassiek-)liberale vrijheden hoog in het vaandel hadden en er steevast voor waakten deze aan te tasten, zoals de sociaal-liberalen in hun ogen dreigden te doen. Hun reserves tegenover de nieuwe denkbeelden golden niet zozeer een simpel conservatisme, doch veeleer deze waakzaamheid voor de individuele vrijheidsrechten.

De meeste Nederlanders zullen, voor zover zij namen van liberale politici uit de negentiende of vroege twintigste eeuw herkennen, niet veel verder komen dan Thorbecke en Van Houten, de laatste waarschijnlijk omdat ze op school over zijn Kinderwetje hebben gehoord. Menigeen die de namen kent, weet wellicht niet dat het om *liberale* politici gaat. Historici zullen in het algemeen (hopelijk) wat verder komen — dat wil zeggen: meer over bovengenoemde liberalen weten alsmede andere namen kunnen toevoegen —, maar ook hun ‘geheugen’ is selectief. Deels is dat onvermijdelijk en in het geheel niet erg: lang niet elke politicus verdient immers een plaats in de geschiedenisboekjes; dat was vroeger niet anders dan tegenwoordig. Wel is het de vraag of de selectie die wordt gemaakt een goede is. Dit zal natuurlijk altijd een kwestie zijn van subjectief oordeel, misschien zelfs van ‘smaak’.

Toch kunnen wij ons niet aan de indruk onttrekken dat de door hedendaagse historici gememoreerde politici onevenredig vaak worden geassocieerd met vernieuwing, en dan ook nog eens vernieuwing in een richting waarin de samenleving zich *naar wij nu weten* heeft begeven. Thorbecke wordt dan neergezet als de staatsman die Nederland een grondwet heeft gegeven die in gro-

1 Zie veel uitvoeriger: Fleur de Beaufort & Patrick van Schie, *Sociaal-liberalisme* (Amsterdam, 2014).

te lijnen al meer dan anderhalve eeuw standhoudt; Van Houten als de man van de eerste sociale wet (het Kinderwetje); Pierson als de man die leiding gaf aan een liberaal kabinet dat de sociale wetgeving fors uitbouwde, misschien tevens als degene die een progressieve inkomstenbelasting in Nederland introduceerde; en Cort van der Linden als de premier onder wiens leiding het algemeen (mannen)kiesrecht en de gelijkstelling van bijzonder onderwijs aan openbaar onderwijs tot stand kwamen.

Natuurlijk zullen wij niet betwisten dat het goed is bepaalde politici wegens hun blijvende prestaties in het historisch zonnetje te zetten. Tegelijkertijd is het goed oog te hebben voor andere politici die in de geschiedschrijving in de schaduw verblijven, ook al waren zij in hun eigen tijd markant, droegen ze bij aan wetgeving die minder lang stand heeft gehouden maar indertijd van groot belang was, of voeren zij een standvastige koers dwars tegen de 'historische onderstroom' in.

Ruim twintig jaar geleden kwam een bundel uit met portretten van tien liberale politici in Nederland van vóór 1940: *Van Thorbecke tot Telders*. Eén van ons was destijds een van beide redacteurs. Alle drie denken wij dat de toen gemaakte selectie weliswaar verdedigbaar, maar ook enigszins eenzijdig is geweest. Vooral politici die aan de linkerzijde van het liberalisme opereerden, althans op beslissende momenten in hun carrière, zijn in dat boek opgenomen.² Daaronder zelfs twee politici, Wim Treub en Hendrik Marchant, die zichzelf helemaal niet liberaal noemen maar aanvankelijk radicaal en later vrijzinnig-democraat. De enige van het toenmalig tiental die wat meer aan de rechterkant van het liberalisme opereerde was Benjamin Telders, maar ook hij is een tijd lang door historici ten onrechte beschouwd als een 'sociaal-liberale' belofte in de 'verstofte' Liberale Staatspartij van de jaren dertig in de twintigste eeuw, terwijl de vernieuwing die hij voorstond in werkelijkheid juist een terugkeer naar een meer klassiek-liberale benadering was.

2 G.A. van der List & P.G.C. van Schie red., *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940* (Assen en Maastricht, 1993). Het daarin geselecteerde tiental bestond uit Thorbecke, Kappeyne van de Coppello, Van Houten, Tak van Poortvliet, Treub, Goeman Borgesius, Pierson, Cort van der Linden, Marchant en Telders.

Met het boek dat u nu in handen hebt, willen wij tien liberale politici belichten die naar onze mening ofwel ten onrechte vaak worden veronachtzaamd, of die meestentijds niet als liberaal worden beschouwd maar dat eigenlijk wel waren. Voor alle tien geldt dat het politici waren die, zoals het liberalen betaamt, hun eigen plan trokken, zich een eigen mening vormden zonder zich daarbij te laten leiden door een communis opinio. Tegelijkertijd waren zij allen voldoende politicus om niet alleen gelijk te willen hebben, maar het ook minimaal ten dele te willen verzilveren. Ons tiental bewoog zich meer aan de rechterzijde van het liberalisme, waardoor in combinatie met het tiental van *Van Thorbecke tot Telders* een evenwichtiger palet aan vooraanstaande liberalen ontstaat. Dat palet telt in totaal negentien politici, omdat een van de tien van toen ook in ons boek wordt geportretteerd: Samuel van Houten (1837–1930). Destijds werd hij afgeschilderd als een bijna ‘rode’ liberaal. Bij ons zal zijn ‘blauwe’ gehalte meer aandacht krijgen. Over Van Houten is vaak geschreven dat hij zich van zeer radicaal in zijn jonge jaren tot nogal conservatief op latere leeftijd heeft ontwikkeld. Zelf meende Van Houten dat hij consequent de opvattingen bleef verdedigen die hij altijd al huldigde, maar dat wat ooit als links gold later voor erg rechts werd gehouden. Hoewel daarin een deel van de waarheid ligt, komt Van Houten in ons boek naar voren als iemand die steeds een positie tussen het oude klassiek-liberalisme en het sociaal-liberalisme in heeft genomen.

Links en rechts zijn relatieve begrippen. De betekenis ervan varieert met de tijd. Tot ver in de twintigste eeuw werd elke liberaal als links beschouwd, eerst tegenover de ‘rechtse’ conservatieven, later tegenover de confessionelen die in de Antitheseleer van Kuyper als rechterzijde werden aangeduid. De lezer zal dit in het achterhoofd moeten houden. Tegelijkertijd werden de termen gebruikt om posities binnen het liberale spectrum aan te duiden, waarbij links — net als tegenwoordig — staat voor een grotere geneigdheid de staat in te schakelen voor het verwezenlijken van politieke doelen.

De *Eigenzinnige liberalen* die wij portretteren hielden zich niet zozeer bezig met de vraag hoe ‘rechts’- dan wel ‘links’-liberaal zij waren. Ieder voor zich vormden zij hun eigen denkbeelden over hoe Nederland beter, liberaler kon worden bestuurd. Soms vatten zij dit zelfs niet eens bewust in termen van ‘libe-

raal' in de zin van een onder die vlag staande politieke stroming. Rutger Jan Schimmelpenninck (1761–1825), waarmee wij de rij openen, was actief in een periode dat het liberalisme nog niet als politieke beweging in Nederland actief was, ja zelfs voor een belangrijk deel in een periode dat de eerste liberale beweging ooit nog moest ontstaan (in Spanje, in 1809). Maar een aantal van zijn opvattingen kunnen wij herkennen als latere liberale eisen, of voorlopers daarvan. Daarom past hem het etiket 'pro-liberaal'. Het blijft natuurlijk enigszins anachronistisch een etiket te gebruiken dat iemand zelf niet zou hebben herkend. Maar ook tal van onomstreden liberale denkers ondergaan dit lot. In de tijd van bijvoorbeeld John Locke of Adam Smith noemde niemand zich nog in politieke zin liberaal. Toch gelden zij als vooraanstaande liberale denkers en is het onwaarschijnlijk dat als de politieke term al in zwang was geweest zij die zouden hebben afgewezen.

Kenners van de parlementaire geschiedenis zullen waarschijnlijk opkijken van onze keuze voor Floris van Hall (1791–1866) en Jan Heemskerk (1818–1897). Zij staan te boek als conservatief. Maar is dat oordeel niet vooral ingegeven door het feit dat zij tegen de dominante hoofdstroom van het liberalisme in roeden? Van Hall was de tegenstrever van Thorbecke. Die liberale staatsman kwam nogal eens in conflict met geestverwanten, die dan vervolgens door hemzelf of zijn trouwe volgelingen als conservatief werden weggezet. Heemskerk onttrok zich aan het strijdbare, maar ook tot onderlinge ruzie neigende gezelschap van liberale parlementariërs van de jaren zestig tot en met tachtig van de negentiende eeuw. Het niet behoren tot een liberale hoofdstroom maakt echter nog niet dat elk liberalisme aan een politicus kan worden ontzegd. Wij willen aannemelijk maken dat zowel Van Hall als Heemskerk liberaler was dan meestal wordt onderkend.

Ook Dirk Donker Curtius (1792–1864) is mede door de rivaliteit met Thorbecke voor wat betreft zijn latere jaren naar de meer conservatieve hoek gedrukt, al wordt voor hem nog vaker de benaming 'conservatief-liberaal' gebruikt. Die aanduiding is vooral vreemd als we bedenken dat hij allang liberaal was toen Thorbecke het nog volstrekt niet was, en dat Donker Curtius tot de opkomst van Thorbecke als liberaal leider als een radicaal onder de liberalen gold. Net als in het geval van Van Houten een

halve eeuw later stond dit een succesvol ministerschap niet in de weg. Hoe principieel beide liberalen ook waren ingesteld, als minister bleek zowel Donker Curtius als Van Houten behendiger in het binnenhalen van voldoende politieke 'buit' dan menig tijdgenoot. Thorbecke is beroemd geworden vanwege de liberale Grondwet van 1848, en wij zouden niet willen betogen dat dit ten onrechte is. Maar Thorbecke leunde daarbij zwaar op de denkbeelden die Donker Curtius al voor hem had geuit, alsmede op de bekwame manoeuvreerkunst die minister Donker Curtius in 1848 in het parlement tentoonspreidde.

Johan Gleichman (1834–1906) wordt herinnerd als de grote tegenstrever van Jan Kappeyne van de Coppello, in wiens kabinet hij minister was. Naast de meestal vooruitstrevend genoemde Kappeyne van de Coppello is Gleichman dan al gauw de 'conservatief-liberaal'. Maar is dat beeld niet al te eenvoudig indien we bedenken dat Gleichman in de jaren tachtig de steun genoot van de links-liberale kiesvereniging in Amsterdam, terwijl Kappeyne door de rechts-liberale kiesvereniging werd gesteund? Kappeyne gooide als leider van zijn kabinet in 1879 de handdoek in de ring toen de koning zijn plotselinge eis tot grondwetsherziening niet overnam. Gleichman wilde doorregeren. Is het liberaler *va banque* te spelen dan door een uitgekende bieding een bridgepartij proberen te winnen? Gleichmans benadering is minder spectaculair, maar daarmee niet minder liberaal en al helemaal niet minder effectief.

Willem Hendrik de Beaufort (1845–1918) is onder historici vooral nog bekend als 'oud'-liberale bewindsman op Buitenlandse Zaken in het hervormingskabinet Pierson/Goeman Borgesius. Van zijn uitvoerige en scherpzinnige dagboeken maakt menig historicus van de late negentiende en vroege twintigste eeuw dankbaar gebruik sinds zij zijn uitgeven. Net als in zijn dagboeken was De Beaufort als politicus nuchter en behoedzaam. Zijn waarschuwingen tegen het inslaan van een eenzijdig zogenaamd 'progressieve' richting en zijn pleidooien voor het behoud van liberale eenheid kunnen toch moeilijk als minder liberaal worden gekwalificeerd dan het bewust uiteendrijven van de liberale gederen waarop de linkervleugel zich toelagde.

Meinard Tydeman (1854–1916) bracht een groot deel van de partijloze liberalen bijeen in de Bond van Vrije Liberalen (BVL). Het bijeenbrengen en -houden van zoveel eigenzinnige politici

mag wel een kunststukje heten. Op het vormen van een afzonderlijke partij naast de grote Liberale Unie was hij bepaald niet uit geweest, maar toen het eenmaal zover was, zocht hij naar behoud van eigen identiteit in combinatie met het bereiken van effectiviteit door voldoende voeling te houden met de andere vrijzinnigen (liberalen en vrijzinnig-democraten), zonder aan hun borst te worden platgedrukt.

Hoe betrekkelijk 'rechts' en 'links' in de politiek kunnen zijn, blijkt uit de levensloop van Frans Drion (1874–1948), de spil op de achtergrond in de BVL. Zijn ontwikkeling van 'linkse' anarchist tot 'rechtse' vrij-liberaal is niet in alle opzichten zo'n radicale breuk als men op het eerste gezicht zou denken. Zijn afkeer van staatsinmenging in die overgang bleef constant; zijn strijdbaarheid eveneens. Drions optreden logenstraft de gedachte dat liberalen aan de rechterkant wel bezadigd moeten zijn.

Hoe betrekkelijk dogmatisme en plooibaarheid in de politiek zijn, laat het levensverhaal van Lizzy van Dorp (1872–1945) zien. Al in haar eigen tijd werd zij afgeschilderd als een dogmatisch *laissez faire*-liberaal. Haar principiële voorkeur voor een vrije-markteconomie stak zij inderdaad niet onder stoelen of banken, maar dat betekent allerminst dat zij elke vorm van staatsoptreden van de hand wees. Ook buigzaamheid bezat Van Dorp in hogere mate dan zij tentoonspreidde, soms zozeer dat zij er later zelf spijt van had.

Alle tien in dit boek gepresenteerde liberalen zochten vanuit een sterke eigen overtuiging hoe hun beginselen van gedachten en woorden konden worden omgezet in daden en wetten. Zij laten zien dat grote politieke behendigheid niet gepaard hoeft te gaan met beginselverzaking. Tevens zal blijken dat karakter vaak meer telt dan een label. Dat zou henzelf niet hebben verbaasd. Deze politici leefden in een tijd waarin zelfstandige oordeelsvorming nog een deugd was en partijtucht voor ware liberalen een zonde.

Onze portrettengalerij is, zo zal inmiddels duidelijk zijn, meer tot stand gekomen op basis van standvastig karakter en oorspronkelijke ideeën dan op basis van formele functies. Een 'president' en twee 'premiers' bevinden zich onder ons tiental, maar enkele leiders van kabinetten waaraan de handboeken eerder een liberale signatuur toeschrijven, ontbreken. Vier andere kopstukken waren op enig moment minister en hebben zich in dat

ambt soms zeer verdienstelijk gemaakt, maar dit ministerschap hoeft niet per se als het hoogtepunt van hun liberale loopbaan te worden beschouwd. De laatste drie in dit boek beschreven liberalen waren ‘slechts’ Kamerlid, wat destijds overigens hoger stond aangeschreven dan tegenwoordig, want wat was eervoller dan volksvertegenwoordiger te mogen zijn? Die in veler huidige ogen ‘bescheiden’ positie maakt de balanceeract tussen eigen ideeën uitdragen en er zoveel mogelijk van realiseren niet minder interessant. Onze eigenzinnige politici zouden waarschijnlijk niet liberaal zijn geweest als zij zich enkel met het bedrijven van getuigenispolitiek tevreden hadden gesteld.

De opzet van de tien portretten hebben wij nauw op elkaar afgestemd. De uitwerking is steeds ieders eigen individuele invulling geweest, al hebben wij geprofiteerd van onze gezamenlijke kennis en inzichten door commentaar op elkanders stukken te geven. Lyda Groenewegen, echtgenote van Joop van den Berg, heeft ons de suggestie voor de uiteindelijke hoofdtitel van het boek aangereikt. Bij het schrijven van het portret van Lizzy van Dorp heeft Patrick van Schie dankbaar gebruikgemaakt van de kennis en het commentaar van Susanne Neugebauer. Voorts hebben de stagiairs Stefan Heiltjes en Susan Manders voor hem enkele speurtochten ondernomen in de Handelingen van de Tweede Kamer; laatstgenoemde ook in de correspondentie van Van Dorp met andere liberale economen, die aanwezig is in haar archief. Elk portret is uiteindelijk steeds — hoe kan het liberaal gezien anders — uitsluitend de individuele verantwoordelijkheid van de auteur zelf.

JOOP VAN DEN BERG

Rutger Jan Schimmelpenninck

Protoliberaal

De Bataafse Republiek

Ontegenzeglijk hebben de Franse troepen die in januari 1795 Nederland betraden het terrein vrijgemaakt voor heel nieuwe politieke verhoudingen. Die wilden echter nog even niet uitkristalliseren. De Franse bevrijders — want dat waren zij aanvankelijk — wisten eigenlijk niet helemaal zeker of de oude Republiek een zelfstandige staat moest blijven of, zoals de Oostenrijkse Nederlanden, bij de revolutionaire Franse Republiek moest worden gevoegd. Veel energie van de Nederlandse politieke leiders ging daarom op aan het waarborgen van de nationale onafhankelijkheid. Bij verdrag, gesloten in mei 1795, slaagden zij daar uiteindelijk in. Dit, nadat zij eerst vrij vlot opruiming hadden gehouden onder de oude republikeinse instellingen, de orangisten uit het ambt hadden verwijderd en de Hollandse Verklaring van de Rechten van de Mens hadden geformuleerd.

Vanaf mei kwam er echter de klad in, omdat het gezelschap dat het reglement had moeten ontwerpen voor een constituerende vergadering er een nogal conservatief werkstuk van had gemaakt, dat probeerde oude privileges van regenten en con federale autonomie van de oude provinciën naar vermogen te handhaven. Zo kon het niet, vonden leidende ‘provisionele’ bestuurders in Holland zoals Pieter Paulus en Rutger Jan Schimmelpenninck. Vervolgens kostte het meer dan een halfjaar voordat ‘het Reglement’, een provisorische grondwet en reglement van orde ineen, zuchtend en kreunend werd aanvaard. De nieuwe Nationale Vergadering, in de plaats gekomen van de Staten-Generaal, kon aan het werk. Maar, met een loden bal aan de enkel: een reglement dat van compromissen aan elkaar hing en dat de ‘oude politiek’ nog immer te veel ruimte verschaftte.

Rutger Jan Schimmelpenninck
1761–1825

In de Nationale Vergadering, op 1 maart 1796 eindelijk bijeengekomen, werden aanstonds twee duidelijke stromingen zichtbaar, geen van beide overigens in staat een meerderheid te vormen. Aan de ene kant, zo men wil: de rechterzijde, was daar de lichtelijk standsgewoonte en federalistische stroming, vooral uit de oude oostelijke provincies. Daartegenover stond de betrekkelijk kleine maar felle 'linkse' stroming van de radicale Republikeinen, merendeels gericht op zowel staatseenheid als op directe en centralistische democratie, het recht op een wapen voor elke burger en een einde aan adel en standsongelijkheid.

Daartussen bevond zich een grote groep van leden, merendeels advocaten, dominees, priesters en (universitaire) leraren, die niet zulk een duidelijke voorkeur hadden. Er waren radicalen bij, zoals de Fries Coert van Beyma, die tegelijk federalist waren. Niet zo gek, want staatseenheid betekende ook eenheid van financiële huishouding en dus van meedragen van een enorme Hollandse staatsschuld. Moesten Friesland, Gelderland en Overijssel daar voortaan allemaal aan meebetalen? Er waren aanhangers van de eenheidsstaat die, zo te zeggen, niet iedereen in het parlement wilden zien: geen bedelaars bijvoorbeeld of katholieken dan wel joden. Er waren ook velen die helemaal geen vooropgezette overtuiging hadden en wilden zien wat er ging komen.

En daar was de Amsterdamse advocaat en voorlopige gemeenteraadsvoorzitter, Rutger Jan Schimmelpenninck. Hij was een uitgesproken aanhanger van de eenheidsstaat en van de financiële eenwording (toen het 'amalgama' genoemd). Hollanders als hij hadden belang daarbij wegens de torenhoge schulden van hun provincie, maar Schimmelpenninck zag het amalgama ook als een noodzakelijk onderdeel van een te vormen eenheidsstaat. Hij was verder onmiskenbaar een democraat, in de zin dat hij geen standsgewoonte regering wenste te aanvaarden en ook graag de gilden en hun protectionisme zag verdwijnen. Hij had voorts heldere constitutionele opvattingen, in grote lijnen al eerder beschreven in zijn veelgelezen Leidse juridische dissertatie.

Schimmelpenninck wenste tot geen der twee radicale stromingen te behoren maar daartussen, waar mogelijk, het midden te houden. Niet zozeer om de schoonheid van een middenpositie, als wel om ruimte te kunnen maken voor het constructieve

vergelijk of compromis. Zijn snel gebleken bekwaamheid daarin en zijn vermogen om meerderheden te organiseren maakten hem tot Nederlands eerste echte parlementariër. Kort van stof was hij niet, maar hij had wel een grote retorische overtuigingskracht en verder sprak hij met veel humor, waarmee hij het zijn tegenstrevers erg lastig kon maken. Hij was niet alleen een scherpe geest, maar ook een ware politieke vakman. Daar werd hij niet bij iedereen populair door. De Republikeinen noemden hem een ‘slijmgast’. De radicale hoogleraar Valckenaer noemde hem ooit een ‘archimoderaat’ en bedoelde dat evenmin als een compliment.

Schimmelpenninck is een niet makkelijk te begrijpen persoonlijkheid. Dat ligt ten dele aan zijn eigen optreden, dat bewust ruimte heeft gelaten voor interpretatie en dat uitgesproken meningen vaak ontweek. Het ligt echter nog meer aan het feit dat hij geen geluk heeft gehad met een aantal van zijn biografen.¹ Daardoor is het niet eenvoudig in hem degene te herkennen die hij verdient te worden genoemd: niet alleen de eerste professionele parlementariër, maar ook de eerste Nederlandse liberaal, al is het er een op de grens van achttiende-eeuws ‘republikaans’ en negentiende-eeuws liberalisme. Laten wij hem dus betitelen als ‘protoliberal’ en die kwalificatie in het vervolg hiervan argumenteren.

De advocaat en patriot

Van Schimmelpennincks jeugd — hij werd geboren in 1761 — weten wij niet veel meer dan dat hij uit een welvend ondernemersgezin in Deventer afkomstig was. Zijn vader was wijnkoper. Voorts weten wij dat hij, hoewel hij een doperse vader had, toch hervormd is gedoopt, waarschijnlijk omdat zijn moeder hervormd (toen nog ‘Nederduits gereformeerd’ genoemd) was. Het is niet duidelijk of dat gebeurde uit beginsel, of dat het meer te maken had met de maatschappelijke kansen van het kind, die

1 In de literatuurnotitie aan het einde van dit hoofdstuk ga ik nader in op de eerdere biografieën en op mijn belangrijkste ‘hulptroepen’ bij de zoektocht naar verheldering van Schimmelpennincks persoonlijkheid.

veel groter waren als hij tot de ‘toenmaals bevoorrechte kerk’ behoorde.

Hoe dan ook werd Rutger Jan de eerste academicus in zijn familie dankzij zijn studie in de rechtsgeleerdheid in Leiden. Zeker is dat hij van jongs af patriots gezind was en gekant tegen het Oranje stadhouderschap. Dat bleek ook spoedig in Leiden, waar hij mede aan de wieg stond van een door studenten opgericht exercitiegenootschap, tevens patriotse politieke club. Toen tijdens de halve burgeroorlog van de achttiende-eeuwse jaren tachtig het gewone volk van Leiden zich in 1784 aansloot bij een ‘Oranjefurie’ tegen de burgerlijke patriotten, stond de student Schimmelpenninck vooraan bij de gewapende bestrijding daarvan.

Aansluitend aan de studie werkte hij aan een proefschrift waarop hij eind 1784 promoveerde en dat nog in het Latijn was gesteld: *De imperio populari caute temperato*, een jaar later dankzij een vriend in het Nederlands vertaald onder de titel *Verhandeling over eene welingerichte volksregering*.

Onder volksregering diende men te verstaan: ‘zoodanig eene soort van Regering, in welke de leden der maatschappij, of burgeren, hunne gemeene zaken zelf bestieren, of dezelve aan anderen, door meerderheid van stemmen verkozen, ter bezorging aanbevelen, behoudens het regt, om hun, aan welken zy zyn toevertrouwd, naar goedvinden tot den staat der ampteloze burgeren te doen wederkeeren, en derzelve verrichtingen te verbeteren.’² Daarin kwam zijn voorkeur tevoorschijn voor een staat met een sterke gekozen wetgever en een sterke eenhoofdige executieve. Daarbij had hij met bijzondere belangstelling gekeken naar de toen nog jonge Amerikaanse *Constitution*. Wat hij niet deelde was de Amerikaanse voorkeur voor een federale staat, omdat hij daar Nederland te klein voor vond. De grondslag lag bij de soevereiniteit van het volk, waaruit een representatieve wetgevende vergadering naar voren moest komen, die zo nodig door verkiezing kon worden vervangen.

Schimmelpenninck geloofde niet in algemeen kiesrecht. Hij wenste het kiesrecht te zien beperkt tot diegenen die door be-

2 Geciteerd in: Edwina Hagen, *President van Nederland. Rutger Jan Schimmelpenninck (1761–1825)* (Amsterdam, 2012), pp. 42–43.

zit het een en ander te verliezen hadden en daardoor mochten worden geacht verantwoorde beslissingen te nemen. Later, in de Nationale Vergadering, zou hij bovendien een tegenstander blijken van beïnvloeding door ‘corporaties’; wij zouden het georganiseerde belangen of partijen noemen. Politieke keuzes, in en buiten het parlement, behoorden individuele keuzes te zijn.

Vrij spoedig daarna werd Schimmelpenninck advocaat te Amsterdam en hij werd daar opgenomen in de kring van de Amsterdamse bankiers Nicolaas en Jacob Staphorst, tevens patriotten, die hem aan belangrijke cliëntèle hielpen en hem ook introduceerden in de beleggingswereld, de American Land Company in het bijzonder, die hem tot grote welvaart bracht. Door een van de patriotsgezinde Amsterdamse regenten, Johan Bernd Bicker, met succes juridisch bij te staan in een strafzaak, verkreeg de jonge advocaat publieke bekendheid. Hij werd een gewaardeerd raadsman bij persdelicten.

Hij bleef dat, toen de patriotse revolutie in 1787 met geweld werd neergeslagen door de orangistische reactie, aangevuurd door stadhouder Willem V. Met het zoeken naar vrijheid in een nieuwe republiek was het voorlopig afgelopen. Veel patriotten namen de wijk naar de Zuidelijke Nederlanden of zelfs naar Frankrijk. Schimmelpenninck bleef in Amsterdam. Hoewel hij medeoprichter was geweest van de patriotse ‘Vaderlandsche Sociëteit’, gold hij blijkbaar niet als een uitgesproken gevaarlijke tegenstander van het stadhouderlijk regime. Hij hield zich bovendien aanvankelijk rustig, maar hielp spoedig alweer mee een nieuw ‘onschuldig’ ogend leesgezelschap op te richten, in de wandeling ‘Doctrina’ geheten. Dat zette de politieke discussies heimelijk voort. Het bracht Schimmelpenninck in het gezelschap van Alexander Gogel, Samuel Wiselius en Willem Ockerse, geprofileerde radicale republikeinen. Hij sympathiseerde met hen, maar bleef politiek op afstand.

In 1788 trad hij in het huwelijk met Catharina Nahuys, dochter van een bekende Amsterdamse notaris, maatschappelijk dus een ‘goede partij’. Zij was echter tevens een intelligente en *good looking* echtgenote, die intellectueel tegen hem was opgewassen en dus een discussiepartner in veel meer dan alleen huiselijke kwesties.